

70-ЖЫЛДАРДАГЫ МЕДИТАТИВДИК ЛИРИКА САГЫН АКМАТБЕКОВАНЫН ПОЭЗИЯСЫНЫН МИСАЛЫНДА

А.А.ЭГЕМБЕРДИЕВА

E.mail. ksucta@elcat.kg

Бул макалада жетимишинчи жылдары кыргыз поэзиясында жаңы көрүнүш болуп эсептелген медитативдик ырлардын жаралышы жөнүндө сөз болот. Анын баштоочусу катары Сагын Акматбекованын алгачкы китептериндеги ырлары талдоого алынат жана көндүм поэзиядан болгон айырмачылыктары белгиленет.

В данной статье затрагивается вопрос зарождения медитативных стихотворений как нового явления в 70-е годы прошлого столетия. Детальному рассмотрению подвергаются стихи из первых книг основоположницы данной волны Сагын Акматбековой, а также уделяется внимание различиям между медитативными стихами и традиционной поэзией.

This article discusses the emergence of meditative poems as a new phenomenon in the 1970s. The poems from the early books by Sagyn Akhmatbekova, a foundress of this new wave, are considered in great detail with a focus on dissimilarities between meditative poems and traditional poetry.

Жетимишинчи жылдардын поэзиясын өзгөчөлөп турган көрүнүш адабиятка С.Акматбекованын келишине байланыштуу болду. Алгачкы “Жамгыр” (1970) аттуу китеби окурман журтчулугу тарабынан мурда болуп көрбөгөндөй маанайда кабылданып, буга чейинки ыр түшүнүгүнө жаңылык киргизгендей болду. Же элестүүрөөк айтканда, кагырап турган сайдын ажарын ачып төгүлгөн жамгырдын деми сезилгендей болду. Бирок ал жамгырдын илеби буга чейинки реалисттик, таза романтикалык ырлардыкындай эмес, кандайдыр бир муңайым, санаачыл, кээде чөгүнкү, суз маанайды туюнтту. Чү дегенде эле кыялкеч, жаш өспүрүм кыз:

“Эсиндеби, тоо жактагы
Сен экөөбүз чуркап өткөн мүрзөлөр?
Корккондуктан жүрөктөрдүн урганы
Бек кармашкан колубуздан угулуп.
Ошондо жаз сагынган көрүстөндө
Ачыла элек кызгалдактар көп эле...” (1.3-б.)

- деп, эртеңки коммунизмге ишенген, Ленин менен партиянын жарык нурунан анчейин оолактап көрбөгөн, өмүрдүн таңын, жашоонун шаңын гана көрүп, өңчөй бакубатчылыкты караан туткан окурмандарды, калемгерлерди далдыратып койду. Ушул саптар андан кийин нечендеген адабиятчылардын оозунда айтылып, түрдүү пикир жаратып, убагында анчейин оң кабылдана бербегени менен, өзүнүн замандаш акын кыздарын (ал тургай жигиттерин деле), андан кийинки 80-90-жылдардын адабият талапкерлерин таасирлентти. Ушул жерден биз В.Г.Белинскийдин М.Ю.Лермонтовдун ырлары жөнүндө жазган макаласынан үзүндү келтиргибиз келип турат: “...Даже собственные наши чувства только тогда бывают предметом нашего наслаждения, когда мы освобождаемся от их томящей тяжести или от их трепетного волнения, в котором занимается дыхание, теряется сознание, и когда мы возобновляем их в воспоминании”

“Эсиндеби...” деген ыр өткөн чакка кайрылуу менен башталат:

“Эсиндеби тоо жактагы Сен экөөбүз чуркап өткөн мүрзөлөр?..”

Жогорку пикирде белгиленгендей, мезгилдик жана мейкиндик жактан ыраакта калган учурдун элеси ырда жеңил эскерилет. Кеп мүрзө жөнүндө болуп жаткан менен аны жаркын эскерүү дешке болот. Айылдын картинасы, бакубат балалык, таңда бадага уй кошуп баргандагы же иңирде кезүүдөн кайткан койлор жанынан өткөн кадимки мүрзөлөр. Ошол мүрзөлөрдү эстегенде же көргөндө жүрөктү опкоолжуткан сүрү. Балким ыр учурдагы абалды ошол мезгилде чагылдырса, кыйла оор кабылданмак, кеп анын эскерүү катары кийин сөзгө алынып жатканында. “Корккондуктан жүрөктөрдүн урганы Бек кармашкан колубуздан угулуп...”. Бул саптардан балалыктын жылуу элеси көрүнөт. Андан ары мүрзө жанындагы кызгалдактар, жетелешип, учуп-күйүп келатып, “корккондугун билдирбешке байкеси сулуу келин алып келээрин шыбыраган” кыз, “атасынын боз күлүгүн чабам” деп кыялданган бала... Андан аркы картинада дагы көңүл чөгөт кылаарлык, муңайтаарлык окуя жок. Той шааниси, жаңы келин, боорсок бышырып бапыраган үй, той өткөргөн үй ээлеринин кубанычы. Ырдагы эң башкы өзгөчө сапат – образдуулук, предметтүүлүк, элестүүлүк, көркөмдүк. Ырдын аягында кайрадан “издери түнөп калган мүрзөнүн” эскерилиши – мунун өзү ырдын бүтүндүгүн ырастап турат. Бул ыр – биздин кабылдообузда ушундай. Балким С.Акматбекованын чыныгы, түбөлүк күйөрманы катары, учурунда анын таасиринен бир топ мезгил чыга албай туткундалып, ал тургай азыр деле анын орбитасында айланып жүргөн биз үчүн жыртылгыча окуган, акындын окурманды чөктүрүп салчу, бирок кайра эле болбой азгыра берчү ыр китептеринин, тандалма китеби “Күүгүмдөгү күүнүн” (1998) жалпы күүсүнүн фонунда анын алгачкы ыры салыштырмалуу жеңил кабылданаар. Бирок, жетимишинчи жылдардын окурмандарынын, адабиятчыларынын көзү менен караганда аталган ыр жана анын ээси бир топ чоочун кабылданганы мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Дегеле ушул мезгил тууралуу адабиятчы О.Ибраимов: “Кыргыз поэзиясы жетимишинчи жылдарда да бир өзгөчөлүк менен көзгө түшөт, ал – кыздар поэзиясы. Интимдүү лириканын негизги жүгүн көтөрүп кеткен канткен менен негизинен кыздар болду деп айтар элем. Өзүнүн “Жамгыр” жыйнагы менен кыргыз поэзиясына өтө ишенимдүү келип кирген С.Акматбекова, ошондой эле А.Дегенбаева, Р.Карагулова, Р.Мукашева, ж.б. кыздар лирикалык поэзияны жаңы интонациялар, ньюанстар, кайрыктар, башта анча белгисиз стилдик өзгөчөлүктөр менен байытты. Жалпы эле лирика, тымызын болсо да, түпкүлүгүндө көп өзгөрүүлөргө дуушар болуп жатты. Ал өзгөрүүлөрдүн эң маанилүүсү катары лирикалык ырлардагы психологизмди айтса болоор эле. Анткени жетимишинчи жылдардагы, айталык, ашыгылык лирикасы баштагыдай тышкы таасирлерди поэтикалык аң-сезимдин призмасынан эле чагылтып тим болбойт, атүгүл аны айрым учурларда башкы чыгармачылык максат катары санабайт. Бул мезгилдин акындары үчүн (айрыкча кыздарга) бул же тигил сезим гаммасын ичкертен иликтөө мүнөздүү, сезимге аналитикалык, психологиялык мамиле күчтүү. Бул жаңы идеялык-эстетикалык сапат, б.а. лирикалык ырдагы ашкере аналитикалуулук жана рефлексия айрыкча С.Акматбекова, Р.Карагулова сыяктуу акындардын чыгармаларында ачык көрүнөт”, - дейт.

Жогорку ырдан адабиятчынын сөзүнө эң жөнөкөй мисал, адамдын корккондогу абалы, “корккондуктан жүрөктөрдүн урганы бек кармашкан колдордон угулганы”, “корккондукту билдирбөөгө тырышып байкеси апкеле турган келин жөнүндө шыбыроо”, - ырды көз алдыга элестүү кылып кое турган - ошол психологизм, сезимди аналитикалык талдоо. “Мне грустно”, “он сегодня не в духе”, “она смутилась и покраснела” – любая подобная фраза в художественном произведении так или иначе информирует нас о чувствах и переживаниях вымышленной личности – литературного персонажа или лирического героя. Но это еще не психологизм. Особое изображение внутреннего мира человека средствами собственно художественными, глубина и острота проникновения писателя в душевный мир героя, способность подробно описывать различные психологические состояния и процессы (чувства, мысли, желания и т.п.), подмечать нюансы переживаний – вот в общих чертах приметы психологизма в литературе”, - деп

жазат адабиятчы А.Б.Есин психологизм жөнүндө. “Адамдын ички дүйнөсүн өзгөчө сүрөттөө”, “жазуучунун өз кейпкеринин дүйнөсүнө тереңдеп кириши”, “ар түрдүү психологиялык абалдардын, процесстердин” кылдат сүрөттөлүшү аталган ырдан көрүнөт. Ырда жөн гана көрүнүш эмес, окуп жаткан окурман өзү аралашып кете тургудай маанай бар. Ал маанайга себеп болгон картина окурманга эң жакын, анткени ал канчалык көңүл каалабас жайдын сүрөттөлүп жатышы болгону менен, ар бир кыргыз окурманы өз көз кырынан өткөргөн кадимки, жасалмасыз дүйнө көрүнүшү.

Учурдан пайдаланып, С.Акматбекова тууралуу айтылган ондогон жылуу пикирлерден айырмаланып, акындын образын, поэзиясынын жүзүн дал өзүндөй ачып берген ийгиликтүү сын катары О.Ибраимовдун “Сентименталдык саптарга саякат” аттуу макаласын атоого болот. Аталган макала учурунда гезит бетине жарыяланып, андан кийин сынчынын “Көз караш” (1985) аттуу сын китебине киргизилген. Убагында Пушкинди Белинский кандай ачса, С.Акматбекованын чыгармачылык ажарын дээрлик бир беткей терс сындаганы менен сынчынын аталган макаласы оң жагынан ачып берген. Ошол макаланын жазылышы менен С.Акматбекованын поэзиясына мүнөздүү “психологизм”, “аналитикалуулук”, “рефлексия”, “интимдүүлүк”, “сентименталдуулук”, “медитативдүүлүк”, “үмүтсүздүк”, “сезим ырлары”, “суздук”, “суугандык”, “опосуздук”, “медитация”, “психикалык гамма”, “маанай”, “символизм”, “драматизм”, “начар ритмикалык туюм”, “начар музыкалык угум (слух)”, “пессимизм”, “пароксизм”, “караңгычылык”, “муздактык”, “экзальтация” сыяктуу ондогон түшүнүктөр кошо ачылды. (Бул өз кезегинде кыргыз адабият таануусундагы түшүнүктөрдү байытты). Сын бир жагынан С.Акматбекованын көптөр түшүнө албай турган “сырын” ачып берсе, экинчи жагынан өз кезегинде акындын чыгармачылыгынын эң баштапкы предметтүүлүгүнө, образдуулугуна, астейдилдигине кайрадан кийин кайтып келишине түрткү болгон. Дегеле аталган сындын акындын чыгармачылыгында оңой эмес роль ойногону талашсыз. Анткени “Жамгырдан” кийинки “Алыскы талаалар” (1972) менен “Айлуу дөң” (1978) жыйнактары ортодо акындын такыр эле, өзүнүн сөзү менен айтканда, “ыңсыз-жыңсыз” жактарга “учуп”, такыр эле кармалбай калган эргүүсүнүн жемиши болгон. Ойлорду ыксыз тумандатуу акынды бир учурда символист акындардын тажрыйбасына жакындатат. С.Акматбекованын Москвадагы М.Горький атындагы адабият институтунан билим алып келиши анын тажрыйбасын байыткан. Орус адабияты, дүйнөлүк классикалык адабияттын үлгүлөрү менен жакындан тааныш болуу, институттун таланттуу окутуучуларынын дарсын угуу, боордош адабияттардын келечектеги өзү сындуу калемгерлери менен туздаш-даамдаш, парталаш болуп, адабияттын аки-чүкүсүн бирге талкуулоо, тактык жаратчу талаштар – мунун бардыгы С.Акматбекованын поэзиясынын кыргыз адабиятында башкача көрүнүш катары башталышын, калыптанышын, өнүгүшүн шарттаган. Ошол эле Белинский Пушкинди өзүнө чейинки орус адабиятынын булак, дайраларын өзүнө чогулткан деңизге салыштырган. XVIII кылымдагы бүткүл орус адабиятын, анын ичинде Карамзиндин, Жуковскийдин, Батюшковдун чыгармачылыгын Пушкиндин жаралышына даярдык катары караган. Биз С.Акматбекова менен кыргыз адабиятынын ортосунан мындай байланышты, жакындыкты, ымаланы көрө албайбыз, бирок орус мектебинен кайтып келген акын сөзсүз түрдө өзүнө кыргыздын классикалык адабиятынан сабак алган. С.Акматбекованы адегенде кыргыз адабияты өз кыртышында даярдап чыгарбаганы менен анын подсознаниесинде кыргыздын улуттук көркөм дүйнөсүнүн сабагы турган жана ал кийин ага сөзсүз максаттуу түрдө кайрылган. Муну акындын кийинки китептериндеги кошок, күйгөн, терме мотивиндеги сүйүү, философиялык ырлары тастыктайт. Өз кезегинде кыргыздын классик акыны атыккан Алыкул дагы орус адабиятынын тажрыйба-сабагынан кийин кыргыз адабиятына башкача ынтаа менен тартылган.

Жогорку ыр тууралуу деле акындын башка бир ыры жөнүндө айткан О.Ибраимовдун: “Эгерде бул ыр башка оптимисттик духтагы ар кандай чыгармалар менен аралаш окулса, тек кайсы бир маанайды алдыга тарткан, өзүнчө боегу, настроениеси бар

ыр болуп эсте калмак”, - деген пикири туура келе бермек. Кеп С.Акматбекованын жазган ырларынын бардыгы тең өңчөй пессимисттик ырлар болгондугу жөнүндө баратат. Дагы эле Алыкул акынды кеп кылсак, сынчы дагы жогорку макаласында Алыкулдун чыгармачылыгынын эрдик экендигин айтат: “Жылдан жылга шайын оодарган илдет, бүлөчүлүк турмуштан жолу болбогондук. Колдон жулдургандай жалгыз калганы. Учук оорусунун жугуштуулугунан жазганып, жакындарына да жуубагандык. Дагы ар кандай адабий чөйрө, чыгармачылык иш менен байланышкан ар түркүн абыгерчиликтер. А бирок, Алыкулдун бир да ырында мөгдөгөн пессимизм, мүңкүрөгөн пароксизмдер жок!.. Балким, Алыкулдун поэзиясынын, анын личностунун урпактар алдындагы түбөлүк сүйкүмү, качан болсо картайбас ажарынын (обаяние) табышмагы ушундадыр?..”. Андай болсо канча акынды сүйүп, канчасынан кайра эле көңүл калуулар болсо дагы, С.Акматбекованын поэзиясынын көпчүлүк окурмандар үчүн көңүлдү кайт кылбаган сыры эмнеде? Дегеле акындын чыгармачылыгына тиешелүү жогорку толгон-токой түшүнүктөрдүн төркүнү кайда?

С.Акматбекованын алгачкы жыйнагы романтизмдин (“Түлдөр ээлеп талааны да, жонду да”, “...Жер бир азга токтой калды айланбай”, “Уруштук. Өтө катуу таарыныштык”, “Тоодогу жамгырдуу түндөрдө”, “Москва сулуу эле ошол түнү”, “Неге кыздар сага көп карап”, “Олтурабыз экөөбүз эки жерде” ж.б.), символизмдин (“Т.М.”), сентиментализмдин (“Эсиндеби, тоо жактагы”, “Аздан кийин чыгам түнгө” ж.б.) элементтерин камтыган ырлардан турат. Акын кайсы бир адабий агымдын нугуна салып, ойлорун, ырларын мажбурлабайт. Мунун өзү дагы деле болсо акындын адабий институттан алган билимине, ар түрдүү адабий багыт, агымдардын өкүлдөрүнүн чыгармалары менен тааныштыгына, таасирлерине байланыштуу. Айрым ырлары котормодой дагы таасир калтырат.

Алгачкы китептин дагы бир зор ийгилиги - анда адатта адабият талапкерлерине, алгачкы китептерге мүнөздүү көп сөздүүлүктүн жоктугу. Дегеле С.Акматбекованын кийинки ыр китептери жарык көргөндө деле алардын эч бирине карата буга байланыштуу кине коюлган эмес. Бул акындын поэзиясы көркөмдүк жактан эч күмөнсүз экендигин туюнтат.

Акындын “өтө сентименталдуу ачыкта жазылган” (О.Ибраимов) жамгыр жөнүндөгү ырларынын төркүнү дагы, андагы жалгыздыктын төркүнү дагы нымдуу, жамгырлуу, “жалгыздыктын шаары” атыккан Москванын дүйнөсү, таасири эмей эмне? Алгачкы тажрыйбасында акын өзү көз менен көргөн гана дүйнөлөрүн ырга салса, кийинки китептеринде сакура гүлдөгөн маалдарды эскерип, жапон маданиятын көрбөй туруп көргөндөй жазат. Бул жагынан М.Гапаровдун “Киотого кеткен жол” деп Жапон, К.Акматовдун “Архат” деп Тибет дүйнөлөрүн өздөрү көрүп келгендей элестүү ачып берген мисалдар бар. Акындан телефон аркылуу Алыкулдан алган таасирлери тууралуу сурап, Москвага кыргыз адабияты тууралуу маалыматсыз бойдон кеткендиги жөнүндө жооп укканымда алгач анчейин ишене бербесем дагы, “Жамгырды” кайрадан барактап, талдагандан кийин ал жоопко ишенимим бар. Китептин аталышынын өзүн дагы түздөн-түз кыргыздын, Кыргызстандын эмес, Москванын жамгыры деп түшүнүү керек. Муну менен айта турган ой, С.Акматбекова кыргыз адабиятына алгачкы жыйнагы менен орус, дүйнөлүк адабият, алардан алган тажрыйбасы аркылуу келген. Анын ырларын өзгөчөлөп турган сыр мына ушунда. Жанагы сагынуулардын өзү дагы Фрунзенин бир батиринде отуруп алып жок нерселерге болгон сагыныч эмес, мекенинен алыста жүрүп, туулган жерин, дос-курбусун, ата-энесин сагынуулардын башкача мезгилдик жана мейкиндиктик алкакта берилиши, интерпретацияланышы гана.

Акындын интимдүү ырлары өзгөчө сөз коруна ээ болуп, “жаз сагынган көрүстөн”, “мүрзө”, “кеч күз”, “жалбырак”, “жалгыздык”, “боздогон бороон”, “ээн шамал”, “шамалдуу талаалар”, “көздөгү жалгыз санаа”, “эскен шамал”, “күүгүм”, “жамгыр”, “кар”, “жапайы булут”, “армандуу көздөр”, “жумалап төккөн жамгыр”, “түн”, “шамалдуу дөн”, “жылаңач тоо”, “терезе парда”, “ичилбей муздаган чай”, “сыздаган күү”, “муздак жана мерес шаар”, “тар, караңгы текче”, “жазбай койгон каттар”, “эшиги бекилбей калган үй”,

“муңайымдуу тиктеген көздөр”, “туман менен үнсүздүк”, “кар астында калган шаар”, “унутулган өрөөн”, “жат терезе”, “ээсиз ит”, “көөдөндү баскан туман” – биз баштатан акындын күйөрманы катары анын ырларын жарык деп далилдөөгө аракет кылган сапарыбыздагы жолуккан басмырт настроениелерди жаратуучу сөздөрдүн алгачкы үч жыйнактагы толук эмес тизмеси (ооба, акындын ырлары дал ошол маанайы менен окурмандарын чөктүрөт, бирок болбой өзүнө тартат).

Жыйынтыктап айтканда, С.Акматбекова кыргыз адабиятында медитативдик ырларды жараткан алгачкы сентименталист акын. Андагы чыгармачылык табылгалар кийинки жылдардын поэзиясында жаш калемгерлер аркылуу улантылды, ал тургай бүтүндөй муун анын акындык таасиринде болду.

Колдонулган адабияттар:

1. Акматбекова С. Жамгыр. – Ф.: Кыргызстан, 1970.
2. Акматбекова С. Айлуу дөң. – Ф.: Кыргызстан, 1978.
3. Аксы А. Сагын Акматбекованын көркөм дүйнөсү. – Б.: Акыл, 2004.
4. Белинский В.Г. Статьи о Пушкине, Лермонтове, Гоголе. – М.: Просвещение, 1983.
5. Есин А.Б. Психологизм //Фесенко Э.Я. Теория литературы. – М.: Академический Проект, 2008.
6. Ибраимов О. Көз караш. – Ф.: Кыргызстан, 1985.